

İstiklal Mahkemeleri ve Şeyh Sait Davası

Orhan GÖKÇE

İSTİKLAL MAHKEMELERİ

Türkiye’de özellikle de yakın tarihteki kurumlara, şahıslara, devlet politikalarına bakıldığı zaman istismara son derece açık bir alan olduğu görülecektir. Bu istismarın en büyük nedeni ise tarihin kamu gücüyle tek yanlı bir anlatıma mahkûm edilmesidir. İstiklal Mahkemeleri de bu istismardan ve tarihe tek pencere bakıştan nasibini almıştır. Bu mahkemelerle ilgili yapılan çalışmaların büyük çoğunluğuna bakıldığı zaman yazarların sırf bu mahkemeleri ibra etmek için eserler vermiş olduğu görülecektir. Dolayısıyla bu mahkemelerle ilgili gerçekler insanların önüne tam olarak serilememiştir. Konunun açıklığa kavuşturulmasında karşılaşılan en büyük engellerden biri Meclis’te bulunan tutanakların incelenmesindeki yasaktan kaynaklanmaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi arşivinde İstiklal Mahkemelerine ait olan 36 adet karar defteri, 129 adet kayıt defteri ve 6292 zarf dolusu mahkeme tutanağı bulunmaktadır. Ancak Osmanlıca olarak tanzim edilen dosyalar üzerinde araştırma ve inceleme yapılmasına izin verilmemektedir.¹

İstiklal Mahkemeleri, Ankara’da kurulmuş olan TBMM Hükümeti’nin cephe gerisinde güvenliğini sağlamak ve asker kaçaklarını önlemek amacıyla kurulmuştur. Meclis’in açılmasından bir hafta sonra (29 Nisan 1920) çıkan Hıyanet-i Vataniye Kanunu İstiklal Mahkemelerinin kurulması fikrinin temelini hazırlar.² Bu kanunla Büyük Millet Meclisine karşı

düşünceleriyle veya yazdıklarıyla muhalefet ve bozgunculuk edenler vatan haini olarak kabul edilmiştir. Bu fiillerde ısrar edenlerin asılarak idam edileceği, halkı vatan hainliği suçuna teşvik edenlerin ise kürek cezasına çarptırılacağı hüküm altına alınmıştır.

Hıyanet-i Vataniye Kanunu sivil mahkemeler ve harp divanları tarafından uygulanmış ancak hedeflenen amaç bu mahkemelerle sağlanamamıştır.³ Bu nedenle Büyük Millet Meclisinde 11 Eylül 1920 tarihinde Fırariler Hakkında Kanun çıkarılarak İstiklal Mahkemelerinin kurulması adına en büyük adım atılmıştır.⁴ Bu kanun İstiklal Mahkemelerinin pozitif temelini oluşturur. Kanunun birinci maddesiyle İstiklal Mahkemelerinin teşekkül edildiği, ikinci maddesinde mahkemelerin üye sayısı, dördüncü maddesinde kararlarının kesin olduğu yani bu mahkemelerin verdiği kararlara karşı temyiz yollarının işletilemeyeceği hüküm altına alınmıştır. Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nda idam cezaları meclisin onayına tabi iken, Fırariler Hakkında Kanun’da böyle bir onay mercii öngörülmemiştir. İdam gibi bir cezanın yerel mahkemece kesin olarak verilmesi, yaşam hakkına verilen değeri ve Cumhuriyet Rejimi’nin hukuk güvenliğine verdiği önemi göstermesi bakımından önemlidir.

Fırariler Hakkında Kanun’un uygulanması için mevcut hükümet, 18 Eylül 1920 tarihinde Meclis’e bir teklif sunarak on dört bölgede İstiklal Mahkemelerinin kurulmasını istemiştir. Meclis’te yapılan görüşmeler sonunda sekiz

¹ Mehmet Silay, *İskilipli Atif Hoca*, s. 209.

² Bkz.: Hıyanet-i Vataniye Kanunu.

³ Hulusi Turgut, *Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları*, s. 361.

⁴ Bkz.: Fırariler Hakkında Kanun.

bölgede İstiklal Mahkemesi kurulmasına karar verilmiş ve bu mahkemeler için meclisten üye seçimine geçilerek yapılan oylamalar sonunda mahkeme üyeleri seçilmiştir. Aşağıda, kurulan mahkemeler ve üyeleri belirtilmiştir.⁵

Ankara İstiklal Mahkemesi

- Kılıç Ali Bey-Ayıntap
- İhsan Bey-Cebelibereket
- Hüseyin Bey-Elazîz
- Cevdet Bey-Kütahya

Eskişehir İstiklal Mahkemesi

- Rasih Efendi-Antalya
- Muhittin Baha Bey-Bursa
- Haydar Bey-Kütahya
- Yusuf Bey-Denizli

Konya İstiklal Mahkemesi

- Tevfik Efendi-Kengiri
- Osman Nuri Bey-Bursa
- Hacı Tahir Efendi-Isparta

Isparta İstiklal Mahkemesi

- Hamit Bey-Biga
- Hamdi Bey-Biga
- Hüsrev Sami Bey-Eskişehir
- Tahsin Bey-Maraş

Sivas İstiklal Mahkemesi

- Mustafa Necati Bey-Saruhan
- Emin Bey-Canik
- Necat Bey-Bursa
- Mustafa Zeki-Dersim

Kastamonu İstiklal Mahkemesi

- Refik Şevket Bey-Saruhan
- Dr. Fikret Bey-Kozan
- Yusuf Ziya Bey-Bitlis
- Necip Bey-Mardin

Pozantı İstiklal Mahkemesi

- Atıf Bey-Beyazıt
- Abdulkadir Kemali Bey-Kastamonu
- Şevki Bey-İçel
- Sırrı Bey-Ergani

Diyarbakır İstiklal Mahkemesi

- Sıtkı Bey-Malatya
- Şeyh Servet Efendi-Bursa
- Sıddık Bey-Çorum

İstiklal Mahkemeleri üyeleri mebuslardan seçildikten sonra üyeler; ertesi gün kendi aralarında toplantı yaparak bir beyanname yayımlamıştır. Asker kaçaklarına, teslim oldukları takdirde affedileceklerini, aksine hareket edenlerin en küçük memurundan en büyüğüne kadar yargılanacaklarını, İstiklal Mahkemelerinin hiçbir kanun maddesine bağlı olmadan karar verme yetkisine sahip olduğunu, İstiklal Mahkemelerinin seyyar olduğunu, lüzum gördüğünde kazaları, nahiyeleri, köyleri dolaşarak muhakeme yapacağını ve İstiklal Mahkemelerinin mücadelesinde yalnız Allah'tan korktuğunu⁶ belirtmişlerdir.

Firariler hakkında kanun henüz uygulamaya geçmeden kanun metnine eklenmesi için 26 Eylül 1920 tarihinde Antalya Mebusu Rasih ve Cebelibereket Mebusu İhsan Beyler bir kanun teklifi⁷ vermişler ve Meclis'te yapılan oylamada bu teklif kabul edilmiştir. Firariler Hakkında Kanun'a yapılan bu eklemeye mahkemelerin görev alanı genişletilmiş siyasi ve askeri casusluk yapanların da İstiklal Mahkemelerinde yargılanacağı hüküm altına alınmıştır.

İstiklal Mahkemelerinin yargılama faaliyetlerine başlaması için bu kanuni düzenlemeler tamamlandıktan sonra 1920 yılı Ekim ayının başlarında mahkemeler görevlerine başlamıştır. Ancak kış mevsimi ve Diyarbakır'ın Ankara'ya olan uzaklığı sebebiyle Diyarbakır İstiklal Mahkemesi teşekkül edememiştir.

İstiklal Mahkemelerinin baktığı davalarda temyiz hükümleri işlememiş, sanıklar ifade ve

⁵ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s. 73.

⁶ Turgut, a.g.e., s. 366.

⁷ Bkz.: İstiklal Mahkemeleri Kanununun Birinci Maddesine Müzeyyel Kanun.

sorgulama sırasında avukat veya müdafii yardımını alamamış ve mahkemelerce verilen kararların infazına derhal geçilmiştir.⁸ Mahkemeler, Meclis adına karar vermiştir. Mevcut anayasada idam cezalarının padişah tarafından onaylanmasının ardından infaza geçilmesi öngörülmüşken, İstiklal Mahkemelerinin verdiği kararlarda ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü durum gerekçe gösterilerek böyle bir usulü izlemekten vazgeçme yoluna gidilmiştir.⁹

İstiklal Mahkemeleri yaklaşık altı ay görev yaptıktan sonra Kastamonu İstiklal Mahkemesinin kendisine verilen olağanüstü yetkilerin de dışına çıkarak, misilleme ve müsadere yoluna gitmesi¹⁰ Meclis'te tartışmalara yol açmıştır. Yapılan müzakereler neticesinde 17 Şubat 1921 tarihinde Büyük Millet Meclisi, Ankara İstiklal Mahkemesi dışında kalan mahkemelerin görevlerine, gerektiğinde yeniden kurulacağı kaydıyla son vermiş, mahkeme üyeleri Ankara'ya davet edilerek ellerindeki dosyalar dönemin yerel mahkemeleri olan Harp Divanlarına bırakılmıştır.

Aşağıda mahkemelerin kuruluş ve kapanış tarihleriyle, görev süreleri içerisindeki yargılama çizelgeleri verilmiştir.¹¹

Ankara İstiklal Mahkemesi

Kuruluş Tarihi	: 01.10.1920
Kaldırılış Tarihi	: 31.07.1921
Yargılanan Sanık	: 13096
Âdem-i Mesuliyet	: 470
İdam	: 108
Müeccelen İdam ¹²	: 279
Gıyaben İdam	: 48
Kal'abent ve Kürek	: 54
Çeşitli Cezalar	: 12137

⁸ Turgut, a.g.e., s. 367.

⁹ Ahmet Turan Alkan, *İstiklal Mahkemeleri ve Sivas'ta Şapka İnkılabı Duruşmaları*, s. 32.

¹⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, 2. cilt, s. 619.

¹¹ Aybars, a.g.e., Çizelge 2.

¹² Müeccelen İdam: Sanık hakkında idam cezasına hükmolünmüşken, bu cezanın infazına sanığın aynı suçu yeniden işlemesi durumunda geçilmesidir.

Konya İstiklal Mahkemesi

Kuruluş Tarihi	: 01.10.1920
Kaldırılış Tarihi	: 18.02.1921
Yargılanan Sanık	: 3600
Âdem-i Mesuliyet	: 575
İdam	: 2
Müeccelen İdam	: ---
Gıyaben İdam	: 1
Kal'abent ve Kürek	: 105
Çeşitli Cezalar	: 2917

Eskişehir İstiklal Mahkemesi

Kuruluş Tarihi	: 05.10.1920
Kaldırılış Tarihi	: 19.02.1921
Yargılanan Sanık	: 13489
Âdem-i Mesuliyet	: 1237
İdam	: 57
Müeccelen İdam	: 594
Gıyaben İdam	: 20
Kal'abent ve Kürek	: 272
Çeşitli Cezalar	: 11270

Isparta İstiklal Mahkemesi

Kuruluş Tarihi	: 09.10.1920
Kaldırılış Tarihi	: 23.03.1921
Yargılanan Sanık	: 555
Âdem-i Mesuliyet	: 248
İdam	: 7
Müeccelen İdam	: ----
Gıyaben İdam	: 6
Kal'abent ve Kürek	: 29
Çeşitli Cezalar	: 265

Pozantı İstiklal Mahkemesi

Kuruluş Tarihi	: ---
Kaldırılış Tarihi	: ---
Yargılanan Sanık	: ---

Âdem-i Mesuliyet	: ---	İdam	: 144
İdam	: 7	Müeccelen İdam	: 35
Müeccelen İdam	: ---	Gıyaben İdam	: 3
Gıyaben İdam	: ---	Kal'abent ve Kürek	: 78
Kal'abent ve Kürek	: ---	Çeşitli Cezalar	: 245
Çeşitli Cezalar	: 31		

Diyarbakır İstiklal Mahkemesi¹³

Kuruluş Tarihi	: ---
Kaldırılış Tarihi	: ---
Yargılanan Sanık	: ---
Âdem-i Mesuliyet	: ---
İdam	: ---
Müeccelen İdam	: ---
Gıyaben İdam	: ---
Kal'abent ve Kürek	: ---
Çeşitli Cezalar	: ---

Sivas İstiklal Mahkemesi

Kuruluş Tarihi	: 20.10.1920
Kaldırılış Tarihi	: 15.03.1921
Yargılanan Sanık	: 280
Âdem-i Mesuliyet	: 23
İdam	: 12
Müeccelen İdam	: 109
Gıyaben İdam	: 1
Kal'abent ve Kürek	: 34
Çeşitli Cezalar	: 101

Kastamonu İstiklal Mahkemesi

Kuruluş Tarihi	: 10.01.1920
Kaldırılış Tarihi	: 17.02.1921
Yargılanan Sanık	: ---
Âdem-i Mesuliyet	: 69

Türk ordusunun 1921 yılı Temmuz ayı içerisinde Kütahya-Eskişehir Savaşı'nda aldığı yenilgi ülkedeki görece rahat ortamı yeniden tedirginliğe bıraktırmıştır. Askerden kaçma olayları yeniden artmış ve bu firarları önlemek için İstiklal Mahkemelerinin teşekkülü yeniden gündeme gelmiştir. 23 Temmuz 1921 günü "Heyet-i Vekile Reisi" sıfatıyla meclis kürsüsüne gelen Fevzi Çakmak, mebuslara askerî durum hakkında detaylı bilgi vererek, Karadeniz Bölgesi ve Konya vilayeti çevresinde birer İstiklal Mahkemesi kurulmasını teklif etmiştir. Fevzi Paşa'nın bu teklifine Meclis'te muhalefet belirmemiş ve Kastamonu, Konya ve Samsun'da üç mahkemenin kurulması kararı alınmıştır. Bu üç mahkemeye 8 Eylül 1921 tarihinde Koçgiri Ayaklanmasını söndürmek amacıyla birde Yozgat İstiklal Mahkemesi eklenmiştir.¹⁴ Bu mahkemeler için Meclis tarafından¹⁵ seçilen üyeler aşağıda belirtilmiştir.

Konya İstiklal Mahkemesi

- Hacim Muhittin Bey-Karesi
- Muhittin Baha Bey-Bursa
- Saib Bey-Urfa
- Yusuf Bey-Denizli
- Ali Efendi-İçel

Kastamonu İstiklal Mahkemesi

- Mustafa Necati Bey-Saruhan
- Neşet Bey-Kengiri
- Hamdi Bey-Canik

¹⁴ Alkan, a.g.e., s. 39.

¹⁵ 5 Ağustos 1921 tarihli bir kararla Mustafa Kemal Paşa üç ay müddetle meclisin yetkilerini kendi uhdesinde toplamıştı. İstiklal Mahkemelerinin ikinci defa göreve başladığında meclisin yetkileri Başkumandan sıfatıyla Mustafa Kemal'e bırakılmıştır. Dolayısıyla bu tarihten sonra İstiklal Mahkemeleri Meclis'e değil Mustafa Kemal'in şahsına bağlanmıştır.

¹³ Diyarbakır İstiklal Mahkemesinin tutanaklarına ulaşılamadığına dair bilgiler olmakla beraber bu mahkemenin kurulmamış olma ihtimali kuvvetle muhtemeldir. (Yazarın Notu)

- Mahmut Esat Bey-İzmir
- Hamdi Bey-Trabzon

Samsun İstiklal Mahkemesi

- Emin Bey-Canik
- Necati Bey-Bursa
- Veli Bey-Burdur
- Şevket Bey-Sinop
- Bahri Bey-Yozgat

Yozgat İstiklal Mahkemesi

- Refik Bey-Konya
- Ethem Fethi-Menteşe
- Ziya Hürşit Bey-Lazistan
- Mazhar Müfit Bey-Hakkâri

Sakarya Savaşı'ndan sonra Yunan ordusunun taarruz gücü kırılmış cephe gerisinde asayişin sağlamak oldukça kolaylaşmıştır. Ülkenin sosyal ve psikolojik açıdan kavuştuğu görece rahatlık ortamı yine İstiklal Mahkemelerinin gerekliliği konusunda tartışmalara yol açmıştır. Bu arada İcra Vekilleri Heyeti adına Reis Hüseyin Rauf Bey, Meclis'e verdiği tezkerede Amasya ve civarında yeniden İstiklal Mahkemelerinin kurulması için yetki istemiştir. Bu teklifin aleyhinde söz alan Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey "Mahkemeler sırf asker firarilerini caydırmak için kurulduğu hâlde, sonradan görev alanının genişletilmesiyle 'tavuk hırsızlarını' bile kovuşturur hâle gelmiştir. Hâlbuki İstiklal Mahkemelerinin fevkalade hâllerde kullanılması gerekir ve ancak bu şartlar altında başarılı olabilir. Normal hukuk düzeni içindeki mahkemelerin takviye edilmesi bu ihtiyacı rahat bir şekilde giderir. Hukuk düzeninde çifte standarda yol açan bu uygulama artık sürmemeli, çünkü mevcut kanunlar işlenen suçları teskin etmeye yeterlidir. Bu mahkemeler artık Rusya'daki Çeka'lara benziyor."¹⁶ diyerek İstiklal Mahkemelerine gerek kalmadığını, yerel mahkemelerin bu görevi yerine getirebileceğini ve İstiklal Mahkemelerinin kaldırılması gerektiğini belirtmiştir.

¹⁶ Alkan, a.g.e., s. 45.

Daha sonra yine teklifin aleyhinde söz alan Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey "Öncelikle ilk günden beri İstiklal Mahkemelerinin aleyhinde olduğumu beyan ederim. İstiklal Mahkemelerine Meclis'in tanıdığı yetkiyi Cenab-ı Allah Peygamberine dahi vermemişti."¹⁷ diyerek mahkemelere verilen olağanüstü yetkiler dolayısıyla kaldırılmaları gereğinden bahsetmiştir.

Teklifin lehine söz alan Karesi Mebusu Basri Bey ise "Mahkemeler firar hadiselerini önlemekte başarılıdır. Ordudan bazı neferler köylerine mektup yazarak İstiklal Mahkemelerinin kalkıp kalkmadığını sormaktadırlar. Bu, askerlerin bir anlamda yeniden firara hazırlandıkları anlamına gelir."¹⁸ diyerek İstiklal Mahkemelerinin kaldırılması için henüz erken olduğundan beyan etmiştir.

Bu tartışmalardan sonra İstiklal Mahkemelerinin yeniden tatil edilmesi için yapılan oylamada 79 kabule karşılık 76 ret ve 8 çekimser oyuyla uzlaşmaya varılamamış ve mesele çözümlenmek üzere başkanlık divanına havale edilmiştir. Ertesi gün yapılan gizli oturumda İstiklal Mahkemelerini çalışma usullerini araştırmak amacıyla bir komisyon kurulması teklif edilmiştir. Bu komisyon İstiklal Mahkemi¹⁹ adında bir kanun teklif etmiş ve 31 Temmuz 1922 tarihinde bu kanun kabul edilerek, Meclis'in ertesi gün aldığı bir kararla İstiklal Mahkemeleri yeniden tatil edilmiştir. Kabul edilen İstiklal Mahkemi Kanunu birinci maddesinde "Hükümet tarafından gösterilecek lüzum ve Büyük Millet Meclisinin salt çoğunluğu ile verilecek karar üzerine gerek görülecek bölgelerde İstiklal Mahkemeleri kurulur." diyerek Meclisin İstiklal Mahkemelerini gerekli gördüğü takdirde yeniden kurabileceğine işaret etmiştir. Zaten Şeyh Sait Davası'nda²⁰, Gazeteciler Davası'nda²¹, İzmir Suikastı sonrasında²², Şapka İnkılabı'na muhalefet edenlerin yargı-

¹⁷ A.g.e., s. 45.

¹⁸ A.g.e., s. 46.

¹⁹ Bkz.: İstiklal Mahkemi Kanunu.

²⁰ Bkz.: İlhami Aras, *Adım Şeyh Sait*.

²¹ Bkz.: Alkan, a.g.e., s. 63.

²² Bkz.: Gülten Savaşal Savran, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, (Yüksek Lisans Tezi).

lanmasında²³ İstiklal Mahkemelerinin yeniden kurulacağı görülecektir. Bu mahkemelerin görev yaptığı her dava ayrı bir çalışmanın konusu olacak niteliktedir. Bu çalışmada ise Şeyh Sait Davası temele alınmıştır.

İkinci defa kurulan İstiklal Mahkemelerine ilişkin yargılama çizelgesi ve bu mahkemelerin kuruluş ve kapanma tarihleri aşağıda verilmiştir.²⁴

Konya İstiklal Mahkemesi

Kuruluş Tarihi	: 12.08.1921
Kaldırılış Tarihi	: 31.07.1922
Yargılanan Sanık	: 14071
Âdem-i Mesuliyet	: 7217
İdam	: 166
Müeccelen İdam	: 1479
Gıyaben İdam	: ---
Kal'abent ve Kürek	: 368
Çeşitli Cezalar	: 4841

Kastamonu İstiklal Mahkemesi

Kuruluş Tarihi	: 19.08.1921
Kaldırılış Tarihi	: 31.07.1922
Yargılanan Sanık	: 9016
Âdem-i Mesuliyet	: 648
İdam	: 5
Müeccelen İdam	: ---
Gıyaben İdam	: 3
Kal'abent ve Kürek	: 69
Çeşitli Cezalar	: 7477

Samsun İstiklal Mahkemesi

Kuruluş Tarihi	: 20.08.1921
Kaldırılış Tarihi	: 27.12.1921
Yargılanan Sanık	: 2420
Âdem-i Mesuliyet	: 395
İdam	: 485

Muaccelen İdam	: ---
Gıyaben İdam	: 137
Kal'abent ve Kürek	: 240
Çeşitli Cezalar	: 1163

Yozgat İstiklal Mahkemesi

Kuruluş Tarihi	: 22.08.1921
Kaldırılış Tarihi	: 23.07.1922
Yargılanan Sanık	: 2637
Âdem-i Mesuliyet	: 862
İdam	: 56
Müeccelen İdam	: ---
Gıyaben İdam	: 24
Kal'abent ve Kürek	: 537
Çeşitli Cezalar	: 1194

İstiklal Mahkemelerinin birinci dönemi olarak kabul edilen 1920-1922 yılları arasında bu mahkemeler genelde Asker kaçaklarını önlemek için yargılama yapmıştır ve bazı bölgelerde kurulmuş sabit mahkemelerdir. Ancak ikinci dönem olarak adlandırılan, 1923 ve sonrasındaki süreçte sabit bir İstiklal Mahkemesi yoktur. Daha çok inkılapları halka kabul ettirmede bir baskı aracı olarak kullanılan bu mahkemeler, ikinci dönemde seyyar mahkeme şeklinde karşımıza çıkmaktadır. İkinci dönem İstiklal Mahkemeleri, Mustafa Kemal devrimlerine muhalefet edenleri yok etmek için görev yapmıştır.

ŞEYH SAİT İSYANI (DAVASI)

Şeyh Sait İsyanı'nın çıkış sebebi hakkında yazarlar arasında görüş birliği bulunmamaktadır. Bazı yazarlar bu isyanı Kürtçülük ayaklanması olarak ele almış,²⁵ bazı yazarlarca İngiliz kışkırtması olarak değerlendirilmiş²⁶, bazı yazarlarca da yöneticilerin dine aldıkları tutuma karşı halkın gösterdiği bir tepki olarak

²³ Bkz.: Alkan, a.g.e.

²⁴ Aybars, a.g.e., Çizelge 2.

²⁵ Bülent Taşpınar, *Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde Şeyh Sait Ayaklanması*, Yüksek Lisans Tezi, s. 23.

²⁶ Mehmet Aydoğan, *İç İsyanlar ve Şeyh Sait İsyanı*, s. 364.

telakki edilmiştir.²⁷ Kısacası konuyu araştıranlar objektiviteyi ortaya koymak yerine ideolojilerine bu isyanı malzeme yapmışlardır. İsmet İnönü'nün isyanla ilgili "Şeyh Sait, hareket esnasında dini kurtarmak davasını açıktan ortaya atmış bulunuyor. 'Hilafet kalkmıştır, din tehlikededir. Dini kurtarmak lazımdır.' Davaları bu."²⁸ sözleri konuyu açıklığa kavuşturmak anlamında ciddi bir öneme sahiptir. Ayrıca "Şeyh Sait İsyanı'nı İngilizlerin hazırladığı ve meydana çıkardığı hakkında kesin deliller bulunamamıştır. Şeyh Sait İsyanı'nın sebeplerini değerlendirirken dikkatli olmak gerektiği kanaatindeyim. Herhalde bunu bir millî hareket olarak kabul etmemek lazımdır. Millî Mücadele esnasında ve Lozan müzakereleri devam ederken, Kürtler umumi olarak Türk camiasında bulundular ve memleket birliğini muhafaza etmek millî hükümeti kuvvetli bulundurmak için arzu ile yardımcı oldular."²⁹ diyerek isyanın İngiliz destekli olmadığını ve etnik bir amaç taşımadığını belirtmiştir.

Şeyh Sait Kimdir?

Palu'da 1865 yılında dünyaya gelen Şeyh Sait'in babası Mahmut Feyzi ve dedesi ise burada türbesi bulunan Şeyh Ali Septi Efendi'dir. Şeyh Ali Septi Efendi ise Palu'ya günümüzde Mardin ilinin Savur ilçesine bağlı Çılsütun (Kırkdirek) köyünden gelmiş ve Nakşibendi tarikatının lideri konumundadır. Şeyh Sait'te babası ve dedesinden dinî eğitim almış ve tasavvuf halkalarını yönetmek üzere yetiştirilmiştir.³⁰ İki evlidir ve geniş bir ailesi vardır. Büyük sürüleri vardır ve maddi durumu hayli iyidir. Doğu vilayetlerinde birçok aşiret reisini tanıır ve bunlarla sıkı ilişki içindedir.³¹

İsyanın Başlaması

Şeyh Sait, oğlu Ali Rıza Efendi ve beraberindeki bölge ileri gelenleriyle 6 Ocak 1925

tarihinde bölgede etkili bir isim olan Cibranlı Halit Bey'le görüşmüş ardından Solhan ilçesinin Melekan köyünde dayısı Şeyh Abdullah'la görüşmüş ve şu kararlar alınmıştır:

1. Şeyh Sait; Genç, Hani, Lice, Silvan, Ergani ve Diyarbakır'ın ileri gelenleriyle görüşmeler yapacak ve daha sonra Çapakçur'a dönerek kıyama başlatacaktır.
2. Ali Rıza Efendi; Solhan, Ömeran, Zikti aşiretleriyle görüşecek ve Muş halkına durumu bildirecek, Muş-Bitlis hattı kontrol altına alınacaktır.
3. Şeyh Abdullah; Solhan ve Ömeran gibi aşiretlerle Varto merkezini denetim altına alacaktır.
4. Şeyh Şerif; kıyamdan sonra Palu bölgesindeki aşiretlerle Elazığ denetimini sağlayacak ve Zaza aşiretleriyle Erzincan'a geçilecektir.³²

Piran köyüne gelen Şeyh Sait burada kardeşi Şeyh Abdurrahim'in evinde kalmış, Şeyh'in ziyaretine civar köylerden ziyarete gelmiş ve Şeyh Sait burada konuklara önemli konuşmalar yapmıştır. Bu konuşmaların bir kısmı şöyledir:

"Ben köyde, hükümetin İslam dinine aykırı bazı hareketlerini ele alarak vaaz verdim ve dedim ki:

Medreseler kapatıldı. Din ve Vakıflar Bakanlığı kaldırıldı. Din mektepleri Millî Eğitim'e bağlandı. Gazetelerde birtakım dinsiz yazarlar dine hakaret etmeye, Peygamberimize dil uzatmaya cesaret ediyorlar. Ben bugün elimden gelse bizzat dövüşmeye başlar ve dinin yüksetilmesine gayret ederim."³³

Şeyh'in bu konuşmaları yaptığı 13 Şubat 1925 tarihinde buldukları Meclis'e bir grup asker gelerek, evin içinde aranmakta olan bazı kişilerin bulunduğunu, onların kendilerine teslim edilmelerini istemişleridir. Şeyh Sait ise askerlere hitaben "Bunları cemaat dağıldıktan sonra ben size teslim ederim, şimdi bu yüzden burada kargaşa çıkabilir."³⁴ demişse de müfreze amiri ikna olmamış orada bulunan cemaatle askerler arasında karışıklık çıkmış-

²⁷ Bkz.: Aras, a.g.e.

²⁸ İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 201.

²⁹ İnönü, a.g.e., s. 202.

³⁰ Taşpınar, a.g.t., s. 18.

³¹ Aras, a.g.e., s. 32.

³² A.g.e., s. 60.

³³ A.g.e., s. 63.

³⁴ M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, s. 168.

tır.³⁵ Bu karışıklık üzerine bütün hareket planları vaktinden önceye dönüşür bir yıl sonra planlanan hareket hazırlıksız başlamış ve 13 Şubat 1925 günü silahlar ve tekbir sesleri birbirine karışmış³⁶ ve böylece isyan planlanandan yaklaşık bir yıl erken başlamıştır.³⁷

Hareket dört merkezden komuta edilmiştir.

Birinci Bölge: Şeyh Sait 16 Şubat 1925'te Genç'e gelerek Hacı Sadık, Ömer Faro, Botan aşiretleriyle 20 Şubat 1925'te Lice merkezi ve çevresini denetime aldirmiştir. Buradan Hini'ye geçilmiş, Hinili Salih Bey'in kuvvetleriyle birlikte Hini Boğazı'ndan Diyarbakır'a yürünmüştür. Hini Boğazı'ndan geçerken Şeyh Sait kardeşi Abdurrahim'in yanına önemli bir kuvvet vererek kendisini Elazığ/Maden üzerine sevk etmiştir. Şeyh Sait kuvvetlerinin Diyarbakır'a doğru yürüdüğünü öğrenen Silvan kuvvetleri önderi Şeyh Şemseddin Efendi de kuvvetlerini Şeyh Sait kuvvetleriyle birleştirmiştir. Böylece 20 bine yakın bir birikim olmuştur.

Şeyh Sait kuvvetleri karargâhı 28 Şubat günü Diyarbakır'ın kuzeyine Tâlâ mevkiine kurulmuş ve aynı zamanda kıyama katılmaları için Viranşehir'de bulunan Milanlı İbrahim Paşaoğulları'na bir mektup yazılmıştır.

Mektuptan sonra toplanan kuvvetler 2 Mart 1925'te şehre yürümüş, dışarıdaki kuvvetlerin yanı sıra şehrin içindeki halktan da birtakım destek alınmıştır. Ancak, planlı ve örgütlü bir birikim olmadığından her kuvvet başına buyruk hareket etmiş, dolayısıyla hareket başarısızlıkla sonuçlanmış ve kuvvetler Darahini'ye çekilmek zorunda kalmışlardır.³⁸

İkinci Bölge: Elazığ ve havalisini denetim altına alan Gökdereli Şeyh Şerif ve cemaati ile Gökdere, Palu halkının oluşturduğu kuvvetler, Elazığ'a yaklaşmış ve 5 Mart 1925 tarihinde 5. Fırka Komutanı Kaymakam Nazım Bey ve

askerî birlikler yaklaşan kuvvetleri dağıtmıştır.³⁹

Üçüncü Bölge: Bu bölge Çapakçur ve Kiği kısımlarını içermektedir. Bölgeyi denetiminde bulunduran Çan Şeyhleri Mustafa ve İbrahim Efendiler 17 Şubat 1925 tarihinde Çapakçur İlçe Merkezini Çanlı Şeyh Hasan Efendi'ye teslim etmişlerdir. Bölgede bulunan Hormek aşireti devletten yana tutum izlemiş ve dolayısıyla kıyam amacına ulaşamamıştır.⁴⁰

Dördüncü Bölge: Melekanlı Şeyh Abdullah, Hasananlı Halit Ali Rıza Efendi ve Cibran ileri gelenleriyle Solhan, Varto, Malazgirt, Muş havalisinin denetim altına almış, daha sonra ise Hasananlı Halit ve Ali Rıza ile Bitlis'te tutuklu bulunan Cibranlı Halit Bey'i kurtarmak için Bitlis'e geçmişlerdir. Çünkü Halit Bey, aşiretler ve kuvvetler arası birliği sağlayacak tek şahsiyettir. Şeyh Abdullah tarafından Hormek Aşireti'ne "bize katılın" çağrısı yapılmış, ancak bu çağrıya Hormek aşireti olumlu yanıt vermemiştir. Devlet kuvvetlerinin de müdahalesiyle kıyam bu bölgede de amacına ulaşamamıştır.⁴¹

Şeyh Sait Ayaklanması'nın geniş çaplı bir ayaklanma olduğunu anlayan Ankara Hükümeti başında bulunan Fethi Bey kendince gerekli gördüğü önlemleri hemen almıştır. Askerin isyan bölgesine seferber edilmesi ve 21 Şubat 1925 tarihinde çıkarılan İdare-i Örfiye Kanunu ile sıkıyönetim ilanı alınan önlemler arasındadır. Hükümetin sıkıyönetim ilan duyurusu şöyledir:

"Ergani vilayetinin bir kısmında devletin silahlı kuvvetlerine karşı meydana gelen isyan Diyarbakır, Elazığ, Genç vilayetlerine de geçmiş ve genişlemeye müsait görülmüş olduğundan; Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van, Hakkâri vilayetleri ile Erzurum vilayetinin Kiği ve Hınıs kazalarında bir ay müddetle Örfi İdare ilan edilmiştir ki Anayasa'nın 86. maddesi gereğince keyfiyeti yüksek Meclis'in tasdikine arz eylerim."⁴²

³⁵ Şeyh Sait ve Müfreze Amiri arasında geçen konuşma hakkında kaynaklardaki bilgiler arasında farklılıklar mevcuttur.

³⁶ Fırat, a.g.e., s. 169.

³⁷ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 253.

³⁸ Aras, a.g.e., s. 66.

³⁹ Fırat, a.g.e., s.177.

⁴⁰ A.g.e., s. 179.

⁴¹ A.g.e., s. 183.

⁴² Aras, a.g.e., s. 84.

Sıkıyönetim ilan edilen illere ertesi gün çıkarılan bir kararname ile Malatya'da dâhil edilmiş ve kanun Meclis'ten oybirliği ile geçmiştir. Olayı yakından takip eden Mustafa Kemal ayaklanmayı bastırma planı için hükümetle hiç alakası olmayan İsmet Paşa'yı Ankara'ya davet etmiş, Paşa'yı tren garında karşılamış ve çıkan isyan hakkında alınacak önlemleri konuşmak üzere Çankaya'ya geçmişlerdir.⁴³

Başbakan Fethi Okyar isyanı Şark vilayetlerine ait olarak telakki etmiş ve sıkıyönetimin ilan edilmesiyle isyanın bastırılacağını düşünmüştür. Oysa İsmet Paşa, isyanın bastırılması için İstiklal Mahkemelerinin kurulmasını ve Cumhuriyet Devrimi'ne muhalefet eden dergi ve gazetelerin kapatılarak sahiplerinin cezalandırılmasını öngörmüştür. Nitekim Halk Partisi Meclis Grubu 2 Mart 1925'te yaptığı toplantıda konuyu bütün ayrıntılarıyla ele almış, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'de bu toplantıyı takip etmiş ve toplantıda özellikle İsmet Paşa'nın öngördüğü tedbirler üzerinde durulmasını istemiştir. Başbakan Fethi Okyar alınan tedbirlerin kâfi olduğunu savunmuşsa da yapılan uzun tartışmalar sonunda "Cumhuriyetin en uzak tehlikelerden dahi korunmasını ve halkın sükûn ve tam rahata kavuşmasını, hükümetin kendisine düşen görevleri yapmada çok azimli ve ileri görüşlü olmasını..."⁴⁴ isteyen bir önerge Meclis'e sunulmuştur. Bu önerge 60 muhalife karşı 94 oyla kabul edilmiş, bu önergenin kabulünü kendisine güvensizlik olarak addeden Başbakan Fethi Okyar istifa etmiştir.⁴⁵

3 Mart 1925 günü yeni hükümeti kurma görevini üstlenen İsmet İnönü 24 Mart'ta kurduğu kabineyle beraber isyan için aldığı tedbirleri Cumhuriyet Halk Fırkası gurubuna takdim etmiş ve Meclis'ten güvenoyu istemiştir. Yapılan oylamada Meclis, yeni hükümete 23 ret, 2 çekimser ve 155 kabul ile güvenoyu vermiştir. İnönü'nün isyan için aldığı tedbirler şunlardır:

1. Örfi İdare bölgelerindeki suçlar için İstiklal Mahkemeleri teşkil edilecektir. Örfi İdare bölgesi dışında kalan memleket parçaların-

da işlenen siyasi ve asayiş suçlarına bakmak üzere de Ankara'da ayrıca ikinci bir İstiklal Mahkemesi kurulacaktır. İsyân bölgesindeki İstiklal Mahkemesi kararları derhal, Ankara İstiklal Mahkemesi kararları Meclis tasdikinden sonra yerine getirilecektir.

2. Her türlü teşkilat, tesisat ve neşriyat hükümetin isteği ve Cumhurbaşkanı'nın onayı ile yasaklanabilir.⁴⁶ Böyle iç politika ile ilgili yayın yapan gazeteler kapatılabilecek, bunların sahip ve yazarları Ankara İstiklal Mahkemesinde hesaba çekilecektir.⁴⁷

Takrir-i Sükûn Kanunu

Güvenoyunu alan İnönü Hükümeti, ilk iş olarak 4 Mart 1925 tarihinde 578 sayılı Takrir-i Sükûn Kanunu'nu Meclis'ten geçirmiş, bu kanun sadece isyanın bastırılmasında değil, basın âleminin de kontrol altına alınmasında kullanılmıştır. Bu tarihe kadar, bu kadar kapsamlı ve iktidara çok geniş yetkiler veren başka bir kanun yoktur. Kanun iki yıllığına çıkarılır ancak iki yıl daha yürürlükte kalması sağlanır.⁴⁸ Muhafazakâr, liberal hatta Marksist birçok gazete Takrir-i Sükûn gerekçe gösterilerek kapatılmış,⁴⁹ Ayrıca İsmet Paşa Hükümeti, 1922 tarihli İstiklal Mahkemeleri Kanunu'nun verdiği yetkiye dayanarak Meclis'e İstiklal Mahkemelerinin kurulmasını ve idam kararlarının derhal infazını öngören bir öneri sunmuştur. İsmet Paşa'nın bu önerisi de kabul edilmiş ve Ankara'da biri sabit biri seyyar olmak üzere iki İstiklal Mahkemesi için üye seçilmesine karar verilmiştir.⁵⁰ Meclis'te yapılan üye seçimlerinde Ankara'da sabit olacak mahkeme için:

Başkan	: Ali Çetinkaya
Savcı	: Mustafa Necati Bey
Üye	: Kılıç Ali
Üye	: Dr. Reşit Galip
Üye	: Ali Zırh

⁴⁶ Bkz.: Takrir-i Sükûn Kanunu.

⁴⁷ Aras, a.g.e., s. 100.

⁴⁸ Ahmet Cemil Ertuğ, *Cumhuriyetin Tarihi*, s. 100.

⁴⁹ Zürcher, a.g.e., s. 255.

⁵⁰ Aydoğan, a.g.e., s. 393.

⁴³ İnönü, a.g.e., s. 198.

⁴⁴ Aydoğan, a.g.e., s. 390.

⁴⁵ Aras, a.g.e., s. 99.

Seyyar olarak yargılama yapacak mahkeme için:

Başkan	: Mazhar Müfit Kansu
Savcı	: Süreyya Orgeevren
Üye	: Lütfi Müfit Özdeş
Üye	: Avni Doğan
Üye	: Ali Saib Ursavaş

Seçilir ve seyyar mahkeme heyeti Doğu illerinde çıkan Şeyh Sait İsyanı'nın faillerini cezalandırmak üzere Diyarbakır'a ulaşarak fiilen göreve başlamıştır.

16 Nisan 1925 sabahı Siverekli Şeyh Eyüp Efendi ile Diyarbakırlı Dr. Fuat Bey'in yargılamaları başlamış, Şeyh Sait'in Şeyh Eyüp'e gönderdiği ve isyana katılmasını istediği mektup Şeyh Eyüp aleyhine en büyük delili teşkil etmiş ve Şeyh Eyüp idam cezasına çarptırılmıştır. Dr. Fuat ise Kürt milliyetçiliği yapmakla suçlanmış ve o da idam cezasına çarptırılmıştır. Bu iki karar mahkemece verilen ilk idam kararlarıdır.⁵¹

Şeyh Sait ve arkadaşlarının yakalandığı haberi 16 Nisan 1925 tarihinde mahkemeye ulaşmış, 26 Mayıs 1925 Salı günü Diyarbakır sinema binasında Şeyh Sait ve arkadaşlarının muhakemesi başlamış ve Şeyh Sait'in sorgusuna geçilmiştir.⁵²

Ayağa kalkınız, kaç yaşındasınız, nerede tahsil gördünüz?

Altmış küsur yaşındayım, medresede okudum. Palu'da amcam Şeyh Hasan yanında, Muş'ta Müftü Mehmet Emin Efendi, Malazgirt'te Abdulhalim ve Hınıs'ta Musa Efendiler yanında okudum.

İsyan hareketini nasıl düşündünüz? Size ilham mı geldi?

Hâşâ, ilham gelmedi. Kitaplarda gördüm ki, imam şeriattan saparsa isyan vaciptir. Hükümete şeriat sorununu anlatmak istedik. Hiç olmazsa bir kısmının uygulanmasını isteyecektik. Allahu Teâlâ'nın kaderi

beni bu işe düşürdü. İçine bir düştüm, bir daha çıkamadım.

Buyurdunuz ki, "İmam şeriattan saparsa isyan vaciptir." Bunun şartı yok mu?

Şartını bilmiyorum. Şeran vaciptir deniliyor.

Bu hâlin imamdan kaynaklanmasına bir Müslüman isyan eder mi?

Benim niyetim böyle değildi. Bil mecburiye oldu.

Demek ki siz, şeriattan sapma olduğu için kıyam ettiniz. Amacınız ne idi?

Kitap, kıyam vaciptir diyor. Kitap, cinayet, zina, müskirat gibi durumları yasaklıyor. Hepimiz Müslümanız.

Şeyh Efendi, onları bırakın. Özellikle kıyamanın nedenini söyleyiniz.

Piran'da bir olay oldu. Çatışma çıktı. Bu da bana mal edildi.

Şeyh Efendi, Piran'a gelmeden önce din meselesinden dolayı kıyama düşünüyor muydunuz?

Kalbimde düşünüyordum. Fakat savaşla değil, broşürler yazıp Meclis'e göndererek, yasaların şeriata uygun düzenlenmesini istemeyi düşünüyordum.

Niçin yapmadınız?

Kader beni Piran'a sürükledi. Piran olayı çıktı; önünü alamadık.

Şeriat uygulanmadığı için isyanı çıkardınız, öyle mi?

İmam eğer şeriata uygulamazsa dedim, bu, şeriata göre isyanın gerekçesidir. İsyan meydana geldikten sonra, hiç olmazsa günahkâr olmayız, dedim.

Müslümanların kardeş olduğunu söylediniz. Müslümanın Müslüman üzerine "kıtal" göndermesi caiz mi?

Evet, birbirinin kardeşidir. İmama kıyam etmek, muharebeyi intaç etmez mi? Kitap öyle diyor.

Müslümanlar kardeş olduklarına göre, nasıl birbirinin üstüne sevk ettiniz?

⁵¹ Aras, a.g.e., s. 115.

⁵² Savunma metninin tamamı için bkz.: Aras, a.g.e., s. 134-146; Aydoğan, a.g.e., s. 407-423; Metin Toker, *Şeyh Sait ve İsyanı*, s. 120-128.

Hız. Ali'nin savaştıkları da Müslüman değil miydi? Yine kardeş kalırlar.

Kıyam vaciptir buyurdunuz. Küffar Kur'an'ı çiğnerken cihat nedir?

O da cihattır, farzdır.

Yunanlılar memleketimizi işgal ederken, topladığınız o 4 bin kişi ile üstlerine neden yürümediniz?

O zaman çok perişandık. Zamanımız olsaydı durmazdık. Balkan Savaşı'na katılmak istedik, istemediler. Bu savaşta muhacir ve fakirdik.

İsyanı kimlerle ve nerede hazırladınız?

Önceden hazırlık yoktu. Piran olayı ile alevlendi. Biz de içine düştük ve işe başladık. Ben Lice'ye geldim. Kimseye bir şey söylememiştim.

(...)

Ayaklanma oldu da, ondan sonra mı başına geçtiniz?

Ben Darahini'ye gelmeden önce muhasara başlamıştı.

Şeyh Efendi, isyanın nedeni jandarma değildir. Propagandalar, açıklamalar yapılmıyormuş.

Jandarmalar olmasaydı, kitapla belki bir sene sonra olurdu, belki altı ay sonra olurdu. Yahut olmazdı.

Jandarma meseli düşüncelerinizi eyleme dönüştürdü. Olmasaydı, altı ay sonra olurdu değil mi?

Hayır, jandarma olmasaydı, belki olmazdı. Allah kader saydıysa olurdu.

Her şeyi kaza ve kadere mal ediyorsunuz. Sizin iradeniz yok muydu?

Hayır, irade de var. Ben boş değilim. Benim de dahlim var. İnkâr edemem.

İsyanı tek başınıza başlattığınıza inanmıyorum. Herhalde sizi teşvik edenler vardır.

Ne içerden, ne de dışardan teşvik eden yoktur. Hariçten dediğim ecnebidir.

(...)

Fetihden sonra bağımsız bir Kürdistan kralığı ilan edecektiniz, öyle mi?

Krallık bizim niyetimizde yoktu. Şariat kurallarını uygulama idi. Ben ne başkanlık kabul ederdim, ne de elimden gelirdi.

(...)

Bu isyanın esası nedir?

Esasını kime atfedeyim?

Lice'ye yazdığınız mektuba göre önceden düşünmüşsünüz.

O yazı benim değildir. İmza da benim değildir. O ifade zaten benim değildir.

(...)

Bu hareketiniz bir tertip eseri değil midir? İsyana her tarafta birden patlıyor. Bu size bir yakın zan vermez mi?

Hayır! Tertip eseri olamaz.

(...)

ŞEYH SAİD'İN SON SAVUNMASI

Heyet-i Âliye-i Adliye-i İstiklaliyemize son maruzatımdır:

Havalimiz ahalisi ilim, fen ve yeniliklerinden habersiz olduklarından din akideleri, fıkıh ve hadisten başkasını bilmez. Medreselerin, meşihatın, din mahkemelerinin, içki yasağı kanununun kaldırılması, nikâhta boşanma hükümlerinin değiştirileceğine dair şayialar çıkması bura halkının kalbinde teessürler uyandırmıştı. *Sebilürreşad* gibi gazetelerde böyle havadislerle ammenin fikirlerini bozuyorlardı.

Piran hadisesi çıkınca her taraftan Kürtler galeyana, heyecana geldiler. Önünü alamadım. Hadisenin gidişine olduktan sonra tabi oldum. Civarımızdaki bazı şeyhlere, beylere, muhtarlara mektup yazdımsa da sonra kanaat ettim ki, kâğıtlarımın zerre kadar tesiri olmadı. Herkes kendi keyfine göre tek başına hareket ediyordu. Çünkü kâğıt gönderdiğim şahıslardan bazısı itaat etmiyordu. Haber vermediğim aşiretler koşa koşa gelip iştirak ettiler.

Ben bu hareketin ne önündeyim, ne de arkasındayım. Herkes gibi içindeyim. Binnefs kumanda etmedim. Harbi ne uzaktan, ne de yakından görmedim. Aşiretler kendi akıllarıyla hareket ediyorlardı. Kimse kimsenin sözüyle hareket etmiyordu. Benim hizmetim ahaliye zulmetmemek, esirlere iyi muamele etmek, vaaz ve nasihatte bulunmaktı. İyi ahlaklılar zulmetmiyorlardı. Geriye kalanlar da zaten sözümü dinlemiyorlardı. Bizim hadiseye katılmaktan maksadımız din hükümlerinin tatbikini rica yolu ile hükümete arz etmektir. Zannımız buydu. İnşallah kabul buyurulur. Zira onlarda bizim gibi, hatta daha fazla Müslümandırlar. Din ehlidirler. Hatta Teşkilat-ı Esâsiyye Kanunu içerisinde "Türkiye Cumhuriyetinin dini İslam'dır" diye yazılıdır. Din hükümlerinin yerine getirilmesi de yazılıdır. Maksadımız da ancak buydu. Elhamdülillah Türkiye'nin ricali dindardır.

KARAR

Dava ve dosya evraklarının incelenmesinden sonra 28 Haziran 1925 tarihinde Şeyh Sait ile birlikte 49 kişinin idamına karar verilmiştir. Ertesi günün sabahında kararların infazına geçilmiş, darağacına getirilen Şeyh Sait son söz olarak "Benim ölümüm Allah ve din için ise darağacında asılmama pervaya etmem." demiştir.

SONUÇ

Toplamda 49 yargıcın görev yaptığı İstiklal Mahkemelerinde, bu yargılardan sadece on iki tanesinin hukuk eğitimi almış olması ve bunların mebuslardan seçilmesi, bizatihi yargılama olgusuna aykırı bir durumdur. Çünkü bir yargılamadan bahsedebilmek için tarafsız ve bağımsız bir hâkimin varlığı ön şarttır. Ancak istiklal Mahkemelerinde görev yapan yargıların tarafsız ve bağımsız olduklarını söylemek çok güçtür; çünkü yargıçlar mevcut iktidar tarafından seçilmiş, mahkemelere M. Kemal birçok defa doğrudan talimat vermiştir. Yargıların seçilmesi esnasında liyakat ilkesi göz ardı edilmiştir. Ayrıca hâkimin önceden

belirlenmiş hukuk kurallarını önündeki somut olaya uygulayabilecek usuli ve maddi hukuka ilişkin yeterli bilgiye sahip olması gerekirken, görev yapan 37 hâkim hukuk eğitimi almadan yargıçlığa kuşandırılmıştır.

İstiklal Mahkemelerinde delile ihtiyaç hissedilmemiş, yargıçların vicdani kanaatlerine göre karar verilmiş, verilen kararlara karşı itiraz veya temyiz yoluyla bir denetim usulü öngörülmemiştir. Hatta yargıçlar kendi iradelerini, kanunların bile üstünde görmüşlerdir. Bu mahkemelerde görev yapan Lütfi Müfit'in "Bizim muayyen millî gayemiz vardır. Ona varmak için ara sıra kanunun üstüne de çıkarız."⁵³ Sözü bu gerçeği ortaya koyması bakımından önemlidir.

İstiklal Mahkemeleri ile ilgili belgelere, mahkeme tutanaklarına, mahkeme üyelerinin anılarına ve mahkemeler hakkında yazılan eserlere bakıldığında çok açık olarak görülecektir ki, bu mahkemeler adaletli bir muhakeme amacı gütmemiştir. Yeni kurulmuş olan "Cumhuriyet Rejimini" korumak adına on binlerce insan yargılanmış ve binlerce masum insan idam cezasına çarptırılmıştır. Mustafa Kemal'in Meclis'te yaptığı bir konuşma sırasında:

"Sayın Arkadaşlar!

Türk ihtilalinin kararı, batı medeniyetini kayıtsız, şartsız kendine mal etmek, benimsemektir. Bu karar o kadar kesin bir azme dayanmaktadır ki; önüne çıkacaklar, demirle, ateşle yok edilmeye mahkûmdurlar..."⁵⁴

Söylediği bu sözler Cumhuriyet Rejimi'nin manifestosu niteliğindedir. İnkılâp kanunlarına muhalefet edenler, olağanüstü bir muhakeme usulü benimseyen İstiklal Mahkemeleri aracılığıyla derdest edilmiştir. Dolayısıyla İstiklal Mahkemeleri, yakın tarihin en beylik kurumlarından biri olarak, tarih sayfalarında yerini almıştır.

⁵³ Avni Doğan, *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, s. 174.

⁵⁴ Muharrem Balcı, "Tanzimat'tan Ulusal Programa Yeniden Yapılanmanın Hukuki Gelişim Süreci", *Birikimler 1*, s. 30.

Kaynakça

- Alkan, Ahmet Turan; *İstiklal Mahkemeleri ve Sivas'ta Şapka İnkılabı Duruşmaları*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011.
- Aras, İlhami; *Adım Şeyh Sait*, 4. Baskı, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- Aybars, Ergün; *İstiklal Mahkemeleri*, 1. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975.
- Aydoğan, Mehmet; *İç İsyenlar ve Şeyh Sait İsyeni*, 2. Baskı, Nokta Kitap, İstanbul, 2011.
- Balcı, Muharrem; "Tanzimat'tan Ulusal Programa Yeniden Yapılanmanın Hukuki Gelişim Süreci", *Birikimler I*, Danışman, İstanbul, 2003.
- Doğan, Avni; *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, Dünya Yayınları, İstanbul, 1964.
- Ertunç, Ahmet Cemil; *Cumhuriyetin Tarihi*, 6. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul, 2011.
- Fırat, M. Şerif; *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Beşinci Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1983.
- İnönü, İsmet; *Hatıralar-2*, 1. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.
- Savran, Gülten Savaşal; *1926 İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006.
- Sılay, Mehmet; *İskillipli Atıf Hoca*, 3. Baskı, Düşün Yayınları, İstanbul, 2011.
- Taşpınar, Bülent; *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinde Şeyh Sait Ayaklanması*, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2010.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Toker, Metin; *Şeyh Sait ve İsyeni*, Akis Yayınları, Ankara, 1968.
- Turgut, Hulusi; *Atatürk'ün Sırdışı Kılıç Ali'nin Anıları*, 8. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- Zürcher, Eric Jan; *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 26. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.